

Mariusz Kulik

(Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Warszawa)

MATERIAŁY DO DZIEJÓW KORPUSU LITEWSKIEGO (1818–1830) W ROSYJSKIEJ BIBLIOTECE NARODOWEJ W PETERSBURGU

W bogatych i różnorodnych zbiorach i zasobach bibliotek i archiwów rosyjskich poczesne miejsce zajmują materiały przechowywane w dawnej stolicy Cesarstwa Rosyjskiego — Petersburgu. Jeden z bogatszych zbiorów materiałów dotyczących dziejów Polski w XIX stuleciu jest przechowywany w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Petersburgu. Szczególnie bogaty w różnego rodzaju źródła jest Zespół Książki Rosyjskiej (Русский книжный фонд), w którym — prócz książek — jest przechowywanych wiele tomów druków normatywnych, rozkazów, rozporządzeń itp. wydawanych przez władze Cesarstwa Rosyjskiego różnego szczebla. Ten bogaty zbiór zawiera dokumenty wytwarzane przez resorty cywilne i wojskowe oraz poszczególne ich departamenty, zarządy itp. Część z nich, pośrednio lub bezpośrednio, dotyczy dziewiętnastowiecznych dziejów ziem polskich. Niektóre z nich były wykorzystywane w polskiej i rosyjskiej historiografii jako baza źródłowa. Wiele z tych źródeł było jednak wykorzystane w niewielkim, by nie rzec, znikomym stopniu. Należą do nich między innymi różnorodne zbiory rozkazów, rozporządzeń i okólników wydawanych przez ministerstwo wojny. Zebrane w osobne tomy pozwalają na zaobserwowanie i prześledzenie wielu zjawisk i procesów związanych z życiem armii, począwszy od spraw personalnych, a skończywszy na kwaterunku.

Do ciekawszych dokumentów dotyczących bezpośrednio dziejów ziem polskich należą „Rozkazy J[ego] C[esarskiej] M[ości] Cesarzewicza do oddziałów rosyjskich stacjonujących w Królestwie Polskim i Samodzielnego Korpusu Litewskiego”¹, obejmujące lata 1818–1830. W początkowych latach wydawano i drukowano około 200 rozkazów w ciągu roku. Z czasem, w miarę wzrostu liczby rosyjskich jednostek wojskowych stacjonujących w Królestwie Polskim i na Białostocczyźnie oraz zachodzących wydarzeń, liczba wydawanych rozkazów

¹ Приказы Его Императорского Величества Цесаревича в войска расположенных в Царстве Польском и Литовский Отдельный Корпус за 1818–1830, Warszawa 1818–1830.

zwiększyła się do około 300 rocznie. Każdy rozkaz był drukowany i liczył od jednej do kilku stron. Były one kierowane do oddziałów rosyjskich stacjonujących od 1815 r. w Królestwie Polskim oraz do Samodzielnego Korpusu Litewskiego, stacjonującego na Grodzieńszczyźnie. Część z nich utworzono na bazie pododdziałów (batalionów piechoty i szwadronów jazdy) wydzielonych z pułków rosyjskich. Po sformowaniu Samodzielnego Korpusu Litewskiego w 1817 r. wszystkie te pododdziały rozwinęto w pułki. W skład wymienionych wojsk wchodziły:

- warszawski oddział rosyjskiej gwardii cesarskiej, stacjonujący w Warszawie i jej okolicy, w składzie:
 - Dywizja Kawalerii Gwardii, a w niej — podolski pułk kirasjerów gwardii, pułk ułanów gwardii JCM Cesarzewicza, grodzieński pułk huzarów gwardii (sformowany w 1824 r.);
 - Dywizja Piechoty Gwardii i Grenadierów, a w niej — litewski pułk piechoty gwardii, petersburski pułk piechoty gwardii;
 - rota Nr 5 pozycyjnej artylerii pieszej gwardii;
 - rota Nr 3 lekkiej artylerii konnej gwardii²;
- cztery pułki kozackie stacjonujące na granicy Królestwa Polskiego z Prusami i Austrią, których nazwy tworzone od nazwisk ich dowódców, np. pułk kozaków dońskich płk Katanowa;
- Samodzielny Korpus Litewski, stacjonujący na Grodzieńszczyźnie, w składzie:
 - Litewska Dywizja Ułanów, a w niej — polski pułk ułanów, tatarski pułk ułanów, litewski pułk ułanów, wołyński pułk ułanów oraz 29. i 30. rota artylerii konnej;
 - 24 Dywizja Piechoty, a w niej — brzeski pułk piechoty, białostocki pułk piechoty, litewski pułk piechoty, wileński pułk piechoty, 47. i 48. pułk jęgrów;
 - 25 Dywizja Piechoty, a w niej — wołyński pułk piechoty, miński pułk piechoty, podolski pułk piechoty, żytomierski pułk piechoty, 49. i 50. pułk jęgrów;
 - 24 i 25 Brygada Artylerii;
 - litewski batalion pionierów;
 - Litewska Brygada Prowiantowa³.

Wymienione oddziały wchodziły w skład armii rosyjskiej i podlegały rosyjskiemu dowództwu i ministerstwu wojny. Obowiązywały w nich rosyjskie przepisy, regulaminy i prowadzona dokumentacja służbowa.

O życiu wojsk rosyjskich na ziemiach polskich wiemy stosunkowo niewiele. W dużej mierze informacje te pochodzą z pamiętników polskich i rosyjskich. Autorzy byli przeważnie wojskowymi służącymi w tym czasie w armii rosyjskiej (np. Paweł Kołzakow, Iwan Timiriaziew) lub w Wojsku Polskim (np. Ignacy Prądzyński)⁴. Lukę tę częściowo wypełniają tzw. historie pułkowe. Były to

² *Список генералам, штаб- и обер-офицерам всей Российской армии, с показанием чинов, фамилий и знаков отличия*, Санктпетербургъ 1828, с. 117–140; W. Gembarzewski, *Wojsko Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903, s. 75–80.

³ *Список генералам*, с. 694–736; W. Tokarz, *Armia Królestwa Polskiego 1815–1830*, Piotrków 1917, s. 36–38.

⁴ Wśród wielu pamiętników na uwagę zasługują: L. Dembowski, *Pamiętniki z czasów Księstwa Warszawskiego i wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*, t. 1–2, Petersburg 1898; H. Golejewski, *Pamiętnik*, t. 1–2, Kraków 1971; I. Prądzyński, *Pamiętniki generała Prądzyńskiego*, t. 1–3, Kraków 1909; П. А. Колзаков, *Воспоминания Колзакова 1815–1831*, „Русская

opracowania pisane w XIX i na początku XX w., przeważnie z okazji jubileuszu sformowania pułku. Autorami byli delegowani przez dowództwo oficerowie, którzy w oparciu o dostępne im materiały, często archiwalne, opisywali dzieje swej jednostki. Szczegółowość tych opracowań jest różna, niektóre mają formę monografii naukowej, w pełnym znaczeniu tego słowa, ponieważ wykorzystano w niej ówczesny aparat naukowy. Sporządzano bibliografię (z podziałem na źródła archiwalne, wspomnienia i opracowania), odsyłacze, zamieszczano załączniki (wykazy oficerów służących w pułku, nagrodzonych żołnierzy, spisy poległych itp.), cytowano dokumenty oraz umieszczano bogatą ikonografię. Inne historie pułkowe są tylko krótkimi szkicami lub wręcz kalendarium, ukazującym przebyte kampanie, często bez rozwijania innych wątków, niż udział w bitwach. Najszczegółowsze opracowania tego typu miały pułki gwardii (np. dzieje grodzieńskiego pułku ułanów gwardii⁵), skromniejsze natomiast były historie pułków liniowych (np. historia tatarskiego pułku dragonów⁶), ale też nie zawsze, jak było to w przypadku dziejów litewskiego pułku piechoty⁷.

Dokumentów archiwalnych, zarówno w archiwach polskich, jak też rosyjskich i litewskich, zachowało się niewiele. Dotyczą one głównie działalności organów decyzyjnych wyższego szczebla, takich jak Kancelaria wojenna wielkiego księcia Konstantego, Sztab Korpusu Litewskiego czy Kancelaria w. ks. Konstantego. Materiałów dotyczących funkcjonowania konkretnych pułków w tym okresie jest niewiele. Przeważnie są to pojedyncze jednostki archiwalne. Na szczupłość źródeł dotyczących dziejów pułków rosyjskich jeszcze w XIX wieku zwracali uwagę rosyjscy autorzy wspomnianych monografii pułkowych⁸.

Mimo tak dużych problemów w odtworzeniu dziejów pułków rosyjskich (warszawskiego oddziału gwardii rosyjskiej i Korpusu Litewskiego) w latach 1815–1830, wiele luk w naszej wiedzy na ten temat możemy uzupełnić w oparciu o inne źródła. Są wśród nich rozkazy personalne armii rosyjskiej znane pod nazwą Najwyższych Rozkazów (Высочайшие Приказы по воинским [военным] чинам)⁹. Wszystkie rozkazy zatwierdzał car, stąd więc wzięła się ich nazwa. Miały one swój określony schemat, który obowiązywał przez dziesięciolecia, aż do upadku Cesarstwa Rosyjskiego. Najwyższe Rozkazy regulowały wszelkie ruchy kadrowe w korpusie oficerskim i urzędniczym armii rosyjskiej. Dopiero po ich ukazaniu się, odpowiednie informacje o awansie lub objęciu stanowiska służbowego umieszczano w dokumentach personalnych (stanie służby) danej osoby. Od daty rozkazu liczono też starszeństwo w stopniu wojskowym, czy okres wysługi na danym stanowisku służbowym. Dopiero po zatwierdzeniu rozkazu

Старина”, 1873, т. 7, № 4, с. 423–455; № 5, с. 587–612; Ф. И. Тимирязев, *Страницы прошлого*, „Русский Архив”, т. 53, 1884, № 1, с. 155–180; № 2, с. 298–330.

⁵ Ю. Л. Елец, *История Лейб-гвардии Гродненского гусарского полка*, т. 1–2, Санкт-Петербург 1890.

⁶ А. М. Фёдоров, *Краткая история 47-го драгунского Татарского полка для нижних чинов*, Полоцк 1897.

⁷ К. К. Павлюк, *История 51-го Пехотного Литовского Его Императорского Высочества Наследника Цесаревича полка: 1809–1909 гг.*, Одесса 1909.

⁸ [Ф. Я.] Ростковский, *История Лейб-гвардии Финляндского полка. Отдел I: 1806–1831*, С.-Петербург 1881, с. 261

⁹ *Высочайшие Приказы по воинским (военным) чинам 1818–1830 год*, Петербург 1818–1830.

7

ЕГО ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО въ присущей
Своемъ въ г. Варшавѣ Генваря 3 дня 1823 года
соизволилъ отдать слѣдующій Приказъ.

Производятся на вакансіи. По ИМПЕРАТОРСКОМУ Военно-Сиротскому Дому.
Изъ Прaporщиковъ въ Подпоручики Козьминскій и Демингаузель.

Назначается. По Пѣхотѣ.
Лейбъ-Гвардіи Вольнскаго полка Подпоручикъ Бишповъ, въ должностъ Бригаднаго Аdjюшанша къ Командиру пѣшей Гвардейской бригады Литовскаго Опдѣльнаго Корпуса, Генераль-Маіору Рихтеру 2-му.

Переводятся. По АРТИЛЛЕРІИ.
11-й Артиллерійской Бригады Прaporщикъ Щепицъ 2-й въ Дворянской полкъ.

По КАДЕТСКОМУ КОРПУСУ.
2-го Кадетскаго Корпуса Подпоручикъ Усовскій въ Полтавской пѣхотной полкъ Поручикомъ.

Чувствуются отъ службы по домашнимъ обстоятельствомъ. По КАВАЛЕРІИ.
Литовскаго Уланскаго полка Поручикъ Невядомскій Штабсъ-Ротмистромъ.

По Пѣхотѣ.
Минскаго пѣхотнаго полка Поручикъ Тапариновъ Штабсъ-Капитаномъ.

Подписалъ: Начальникъ Главнаго Штаба
Князь Волконской.

1. Najwyższy Rozkaz z dnia 3 I 1823 r. *Высочайшіе Приказы по воинским (военным) чинам за 1823, Санктпетербургъ 1823.*

oficer był pełnoprawnym dowódcą pułku, szefem sztabu itp., a nie „pełniącym obowiązki dowódcy pułku”. W Rozkazach w ustalonej kolejności umieszczano awanse na wyższe stopnie wojskowe i stanowiska służbowe, przeniesienia, urlopy, nagrody, odejście i powrót do służby, zgony (w przypadku śmierci w czasie pełnienia czynności służbowych). W poszczególnych kategoriach obowiązywała odpowiednia hierarchia ważności. Pierwsze były wymieniane awanse i przeniesienia w oddziałach gwardii i Sztapie Generalnym, a dopiero potem w oddziałach liniowych, wojskach wewnętrznych (Samodzielny Korpus Straży Wewnętrznej) i nieregularnych (Kozacy).

Z Najwyższych Rozkazów, obejmujących ruchy kadrowe w całej armii, robiono odpowiednie wyciągi, dotyczące poszczególnych formacji (np. gwardii) lub korpusów (np. Korpusu Litewskiego). Schemat tych rozkazów był analogiczny do Najwyższego Rozkazu, z tą różnicą, że dotyczył tylko jednego korpusu lub kilku formacji stacjonujących na danym obszarze. Przykładem takich rozkazów były „Rozkazy JCM Cesarzewicza kierowane do wojsk stacjonujących w Królestwie Polskim i Samodzielnego Korpusu Litewskiego”. Pod koniec lat 20. XIX w. zmieniły one nazwę na „Rozkazy do wojsk znajdujących się pod dowództwem JCM

Польскій Уланскій полкъ.	
Квартира г. Слуцькъ.	
Полковники:	
<i>Команд.</i> Бар. Дризень 2, Кав. орд. с. А. 2 съ алм. и 4, с. В. 4 съ бан., зол. С. за хр., М. 812 и 814. (<i>Пр. зн. оп. Ж. К. Гес.-Кас. Восн. орд.</i>)	
Маковскій, Кав. орд. с. В. 4 съ бан., с. А. 4, зол. С. за хр., М. 812.	
Подполковники:	
Кричинскій I, Кав. орд. с. В. 4 съ бан., с. А. 4, с. Г. 4, М. 812 и 814, Ком. I бриг. пѣш. рез.	
Жолынский, Кав. орд. с. А. 2 и 4, с. В. 4 съ бан., зол. С. за хр., М. 812 и 814, Ком. I Див. и 2 эск.	
М. Кельншъ, Кав. орд. с. А. 2 и 4, с. В. 4 съ бан., М. 812 и 814, Ком. 2 Див. и 3 эск.	
Ротмистры:	
Сускій, Кав. орд. с. В. 4 съ бан., с. А. 4, М. 812 и 814, Ком. 1 эск.	Любомскій, Кав. орд. с. А. 4, М. 812 и 814.
Завадскій, им. М. 812 и 814, Ком. 5 эск.	Тальковскій, Кав. орд. с. А. 4, М. 812.
Ходкевичъ, Кав. орд. с. А. 4, М. 812 и 814, Ком. 4 эск.	Чарноцкій, им. М. 814.
	Дмишровиць.

3. Wykaz kadry oficerskiej polskiego pułku ułanów wchodzącego w skład Samodzielnego Korpusu Litewskiego. Źródło: *Список генералам, штаб- и обер-офицерам всей Российской армии, с показанием чинов, фамилий и знаков отличья*, Санктпетербургъ 1828, с. 698.

stacjonującej w Warszawie. Po zdaniu odpowiedniego egzaminu i otrzymaniu pierwszego stopnia oficerskiego, osoby te przenoszono z gwardii do pułków liniowych Korpusu Litewskiego. Na przykład, awansowani w ramach wyróżnienia na stopień praporczyka (chorążego) — Tereszkowski i Glindeman — zostali przeniesieni z wołyńskiego pułku grenadierów (stacjonował w Warszawie i wchodził w skład dywizji gwardii i grenadierów) do pułku karabinierów w Korpusie Litewskim¹². Jednostki rosyjskiej gwardii w Warszawie umożliwiały z kolei przeniesienie przedstawicielom bogatych rodzin lub arystokracji do pułków tzw. starej

¹² Приказ Его Императорского Величества Цесаревича в войска расположенныя в Царстве Польском и Литовский Отдельный Корпус, № 12 (11 I 1823).

gwardii, stacjonujących w Petersburgu. Wśród innych powodów przeniesień podawano dobro służby, objęcie nowego stanowiska służbowego, a niekiedy też przeniesienie karne do innej jednostki za naruszenie dyscypliny, np. praporszczyka Czerniaka, którego za naruszenie dyscypliny, w 1821 r. przeniesiono z litewskiego pułku gwardii do 49 pułku jęgrów w Korpusie Litewskim¹³.

Sprawy dyscyplinarne były częstymi tematami rozkazów. Omawiano naruszenia dyscypliny przez oficerów i żołnierzy. Ci pierwsi byli karani przeważnie za nadużycie władzy i uprawnień wobec podwładnych, naruszenia dyscypliny, pojedynki, w paru przypadkach także kradzieże (na przykład złotego zegarka w pułku ułanów gwardii JCM Cesarzewicza¹⁴). Osobną kategorią przewinień oficerów była niesubordynacja oraz obraza przełożonych, co niekiedy kończyło się śmiercią jednego z uczestników sporu. Przykładem takiego wykroczenia był przypadek ppor. Simona, służącego w nieświeskim pułku karabinierów, wchodzącego w skład Korpusu Litewskiego. Ten młody oficer publicznie zwymyślał swego dowódcę pułku — płk. Wilinbachowa — zarzucając mu brak godności wymaganej do noszenia mundurów. Doszło do pojedynku, w czasie którego zginął płk Wilinbachow. Podczas śledztwa okazało się, że ppor. Simon już wcześniej popełniał podobne wykroczenia i w czasie szkolenia poligonowego zwymyślał publicznie swego dowódcę roty, sztabskapitana Kario. Za oba postęпки został skazany na karę śmierci, czego jednak w. ks. Konstanty nie zatwierdził, ponieważ Simon był obcym poddanym. Ostatecznie pozbawiono go stopnia oficerskiego i związanego z tym szlachectwa, publicznie zerwano mu epolety, złamano nad głową szpadę i zesłano na katorgę¹⁵.

Informacje o szeregowych żołnierzach pojawiały się w rozkazach w. ks. Konstantego rzadziej niż o oficerach. Najwięcej wzmianek dotyczyło udaremnionych prób dezercji i kar za te przewinienia. Złapanych żołnierzy karano chłostą (tzw. „zielone alejki”), a liczba uderzeń była uzależniona od ciężaru przestępstwa. Przeważnie liczba uderzeń wynosiła tysiąc, a w przypadku recydywistów (kolejna ucieczka) zwiększano ją. Dezertów, którzy służyli w oddziałach gwardii, wydalano z niej, jako niegodnych, pozbawiano stopnia wojskowego i nagród, a następnie wysyłano do jednostek liniowych lub oddziałów dyscyplinarnych. W niektórych przypadkach ukaranych zsyłano na katorgę¹⁶.

W rozkazach bardzo często występował temat nagród, które dawano oficerom i żołnierzom za różnorodne czyny. Dawali je przeważnie aktualnie panujący — Aleksander I lub Mikołaj II oraz w. ks. Konstanty. Najwięcej pochwał, nagród rzeczowych i odznaczeń rozdawano z okazji udanych manewrów, defilad, przeglądów itp. Żołnierze po wzorowych przeglądach wojsk dostawali przeważnie nagrody finansowe lub zwiększone racje żywnościowe. Jednak wśród tych wielu bardzo schematycznych rozkazów, wyróżnia się mała grupka nagród przyznawanych za ocalenie życia ludzkiego. Przeważnie dotyczyło to uratowania osoby tonącej lub dziecka z pożaru. Ratującym był wymieniony z imienia i nazwiska żołnierz, a całe zdarzenie było w rozkazie szczegółowo opisane. Ratujący

¹³ Tamże, nr 209 (21 XI 1824).

¹⁴ Tamże, nr 4 (4 I 1827).

¹⁵ Tamże, nr 186 (2 X 1828).

¹⁶ Tamże, nr 70 (5 VII 1818).

otrzymywał pochwałę w rozkazie, medal oraz pewną kwotę pieniędzy — początkowo były one wysokie, nawet 1000 rubli asygnatami, jednak z czasem spadły do 25 rubli¹⁷.

Tematyka poruszana w „Rozkazach JCM Cesarzewicza do wojsk stacjonujących w Królestwie Polskim i Samodzielnego Korpusu Litewskiego” jest bardzo obszerna i obejmuje wiele zagadnień związanych z funkcjonowaniem i życiem armii w czasie pokoju. Oprócz szczegółowego rejestrowania wszelkich ruchów kadrowych zachodzących w oddziałach gwardii rosyjskiej w Warszawie i Korpusu Litewskiego, można zauważyć w nich wiele informacji z życia służbowego i pozasłużbowego oficerów i żołnierzy. Informowano o wszelkich wyjazdach na urlopy (wypoczynkowe, zdrowotne, okolicznościowe — dla zawarcia związku małżeńskiego, załatwienia spraw rodzinnych, spadkowych, odwiedzenia dzieci do szkół w głębi Rosji). Na ich podstawie można niekiedy odtworzyć pochodzenie społeczne czy geograficzne wielu osób przewijających się na kartach historii, o których nie wiadomo zbyt wiele. Opisywane dokumenty pozwalają też na częściowe odtworzenie życia wewnętrznego rosyjskich garnizonów na ziemiach polskich w okresie istnienia autonomicznego Królestwa Polskiego, a także na ukazanie relacji ze społeczeństwem polskim.

Dokumenty przechowywane w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Petersburgu, w tym omówione „Rozkazy JCM Cesarzewicza do wojsk stacjonujących w Królestwie Polskim i Samodzielnego Korpusu Litewskiego”, są cennym źródłem wiedzy na temat stacjonowania wojsk rosyjskich na ziemiach polskich. Kompletność tego zbioru składającego się z 18 tomów rozkazów formatu A4, pozwala na jego różnorodne wykorzystanie. Z jego pomocą można prześledzić politykę kadrową, rotacje w korpusie oficerskim, stan dyscypliny, system kar i nagród, zmiany w umundurowaniu, sprawy kwatermistrzowskie, a także w niektórych przypadkach relacje z lokalną społecznością. Wbrew pozorom, suche wojskowe rozkazy mogą wnieść dużo detali oraz kolorytu do barwnego obrazu dziejów dziewiętnastowiecznej Polski.

Mariusz Kulik, Source materials for history of Separate Lithuanian Corps (1818–1830) in National Library of Russia in St. Petersburg

Summary

In the fonds of National Library of Russia in St. Petersburg source materials can be found for history of Polish territories in 19th century. Those include documents issued by Russian civil and military authorities, including orders by Grand Duke Konstantin issued to troops stationed in the Kingdom of Poland as well as the Separate Lithuanian Corps. The collection includes orders from 1818–1830. They contain information about personnel and disciplinary issues as well as army life in general.

Słowa kluczowe: Korpus Litewski, Królestwo Polskie, Litwa, rozkaz, armia

Keywords: Separate Lithuanian Corps, Kingdom of Poland, Lithuania, orders, army

¹⁷ Tamże, nr 164 (17 VII 1830).